

Käännökset keskiössä — valistuksen ihanteiden toteutuminen käytännössä. Jean Barbeyrac ja luonnonoikeusajattelun tunnettuus

Meri Päivärinne, FM
Helsingin yliopisto, ranskalainen filologia ja käännöstiede

Abstract

18th century Europe knew a tangible progress in accessibility of knowledge and this progress was to a large extent due to an increase in translation activity. New audiences were able to reach modern thinking through vernacularized literature. For the dissemination of natural law the French translator Jean Barbeyrac played a key role. Jean Barbeyrac (1674–1744) was a central figure in early Enlightenment’s literary world. He worked as a professor of natural law and as a journalist, in addition to his celebrated translations of many central works in the field of natural law, including the main works of Hugo Grotius, Samuel Pufendorf and Richard Cumberland. These works spread around the world as his French translations or other language versions based on the French models. Philosophers, social scientists and philosophers of law have been influenced by their thoughts since their publication, and many have been incorporated in the curricula of universities. The present article focuses on translator’s visibility both in the 18th century society as well as in translated texts. The enlightenment ideology stressed the importance of knowledge mediation, and this influenced the translation strategies as well as the visual choices in the translations.

1 Johdanto

Euroopassa tapahtui merkittävää kehitystä sivistyksen saavutettavuudessa ja yhteiskunnallisessa ajattelussa 1700-luvulla. Käännösten merkitys tälle kehitykselle on keskeinen. Artikkelissa käsitellään valistuksen ajan merkitystä tiedonlevitykselle ja keskitytään eräseen keskeiseen toimijaan, Jean Barbeyraciin (1674–1744), ja erityisesti hänen toimintaansa kääntäjänä, jonka näkyvyys yhteiskunnassa oli huomattava. Tiedon demokratisoituminen tapahtui yllättävänkin nopeasti, ja oppineiden lisäksi uuden tietokirjallisuuden yleisenä olivat myös latinaa osaamattomat lukutaitoiset ihmiset, eli nuoret, porvarit ja naiset.

Aluksi käsittelen 1700-luvun yleistä lukuinnostusta, jonka osana käännöstoiminta oli olennaisessa roolissa. Artikkelin toisessa osiossa esittelen Jean Barbeyracin henkilönä ja keskityn kääntäjän näkyvyyteen yhteiskunnallisena ilmiönä valistuksen aikana. Kolmannessa osassa tarkastelen kääntäjän näkyvyyttä tekstilähtöisesti, aineistona erityisesti Barbeyracin käännös Samuel Pufendorfin teoksesta *De jure naturae et gentium* (1672), ranskaksi *Le droit de la nature et des gens* (1706). Lopuksi pohdin, millaisessa vuorovaikutuksessa kääntäjän yhteiskunnallinen näkyvyys on kääntäjän näkyvyyteen tekstissä.

MikaEL

Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu

Electronic proceedings of the Kätu symposium on translation and interpreting studies

1 (2007)

2 Valistus tiedonlevityksenä

Tiedon saatavuus parani erityisesti kolmen tekijän yhteisvaikutuksesta: lukutaito yleisty, kirjoja painettiin entistä enemmän ja latina syrjäytyi kansankielisten teosten yleistyessä. Lukutaito yleistyi kouluverkoston laajentuessa kaikkialla Euroopassa, ja sitä kautta kirjojen lukijakunta kasvoi. Valistuksen aikana voidaan puhua ”kirjan vallankumouksesta”. Samanaikaisesti kun lukijoita oli entistä enemmän, myös kirjallisuus monipuolistui huomattavasti ja erityisesti uskonnollisen kirjallisuuden rinnalle useisiin koteihin hankittiin myös muita aiheita käsitteleviä teoksia, tietokirjallisuutta ja kaunokirjallisuutta. Yksityiskotien rinnalla lukeminen oli hyvin suosittua myös lukuisissa kahviloissa, kirjallisuussalongeissa ja kirjakerhoissa. Lukemisen suosion kasvua vauhdittivat omalta osaltaan erilaiset joulalehdet, sanomalehdet ja aikakauslehdet, joissa esiteltiin ja arvioitiin uusia teoksia. Merkittävää tiedon saatavuuden kannalta oli se, että kirjoja alettiin julkaista kansankielisinä. Käännöstoiminta oli aktiivista, ja se myös nähtiin tärkeänä valistuksen kannalta. Korkeammin koulutetut osasivat luonnollisesti edelleen latinaa, mutta myös yliopisto-opetuksessa käytettiin enenevässä määrin kansankielisiä teoksia – joko käännöksiä latinasta tai alkuperäisteoksia.

3 Kääntäjän näkyvyys yhteiskunnassa – Jean Barbeyrac

Käännöstoiminta sai esivalistuksen aikana suuremman suosion, ja tieteellisessä yhteisössä latinan asema *lingua francana* oli murtumassa. Latinan hegemonista asemaa ei kuitenkaan saanut mikään yksittäinen kieli, vaikka ranskasta tulikin tärkein yksittäinen kieli tieteen maailmassa. Vernakularisaation tavoitteena oli osaltaan myös tekstien ja uusien ajattelutapojen saattaminen tunnetuksi entistä suuremmalle yleisölle — myös muut kuin akateemisesti koulutetut olivat potentiaalisia lukijoita.

Ranskankielisessä kulttuurissa tässä muutoksessa erittäin keskeisessä roolissa oli Jean Barbeyrac (Korkman 2001: 9). Hän toimi kääntämisen lisäksi aktiivisena toimittajana erityisesti *Bibliothèque raisonnée de savans de l'Europe* -julkaisussa, joka keskittyi yhteiskunnallis-tieteellisiin aiheisiin. Barbeyracin tuotannon kannalta keskeisiä asioita olivat tiedonlevityksen ihanne, joka vaikutti sekä käännösten sisältöön että tekstin jäsenyykseen, sekä hänen arvostettu statuksensa kääntäjänä, minkä myötä näkyvyys oli keskimääräistä voimakkaampi.

Jean Barbeyrac toimi aktiivisesti journalistina, yliopisto-opettajana ja kääntäjänä erityisesti (oikeus)filosofian piiriin kuuluvan modernin luonnonoikeusajattelun alalla 1700-luvun Euroopassa esivalistuksen aikana. Hänen ranskankieliset käännöksensä alan klassikoista, kuten Samuel Pufendorfin, Hugo Grotiuksen ja Richard Cumberlandin latinan- ja englanninkielisistä teoksista, ovat innoittaneet filosofeja, yhteiskuntatieteilijöitä ja oikeustieteilijöitä valistuksen ajasta alkaen. Ne ovat myös olleet laajassa opetuskäytössä aina nykyaikaan asti. Lisäksi esimerkiksi Pufendorfin ja Grotiusten teosten käännöksiä muille kielille on tehty ranskannoksen pohjalta, samoin kuin latinankielisiä editioitakin: käännöksen status oli siis jopa arvostetumpi kuin alkutekstin. Valaisevana esimerkkinä tästä ovat mielestäni englanninnokset Pufendorfin *De jure naturae et gentium*. Ensimmäinen englanninnos teoksesta ilmestyi jo 1703, kääntäjänä toimi Basil Kennet. He-

ti toisesta painoksesta (1710) lähtien Kennet lisäsi käännökseensä Barbeyracin alaviitteet sekä esipuheet, ja nimilehdellä lukikin *Of the Law of Nature and Nations. The second edition, corrected, and compared with Mr. Barbeyrac's French translation, with the addition of his notes, etc.* Myöhemmissä painoksissa on lisäksi otettu huomioon Barbeyracin tekemät lisäykset ja muutokset omiin uusiin painoksiinsa.

Osittain kyse oli uudelleenikäntämisestä: Courtinin ranskankielinen käännös Grotiuksen *De jure belli ac pacis* -teoksesta oli julkaistu jo vuonna 1687, mutta Barbeyrac katsoi tarpeelliseksi tehdä uuden, paremman käännöksen samassa yhteydessä kun hän toimitti teoksesta latinankielistä editiota, joka julkaistiin 1720. Esipuheessaan Pufendorfin *Loi de la nature et des Gens* -teokseen Barbeyrac peräänkuulutti jo 1706 Grotiuksen teokselle uutta käännöstä kritisoiden tiukoin sanankääntein Courtinin ranskannosta, mutta koska sellaista ei ollut kuulunut, hän lopulta itse ryhtyi käännöstyöhön ja ranskannos ilmestyi 1724. Uusi käännös otettiin vastaan yhtä innostuneesti kuin hänen toimittamansa latinankielinen editio samasta teoksesta, ja arvioissa kiiteltiin Barbeyracin tarkkuutta. Tosin soraääniäkin kuultiin myöhemmin: seuraavalla vuosisadalla uuden ranskannoksen samasta teoksesta tehnyt Pradier-Fodéré esitti oman käännöksensä esipuheessa, että ranskankielinen yleisö ei toistaiseksi ole voinut tutustua lainkaan Grotiuksen ajatuksiin, vaan ainoastaan Barbeyracin tulkintaan niistä (Meylan 1937: 126–127).

Näyttäisi siltä, että Barbeyracin rooli aktiivisena kommentoijana käännöksissään on sekä tuonut hänelle suosiota ja arvostusta että kirvoittanut kritiikkiä aikalaisten keskuudessa ja vielä nykyisinkin. Voltaire kirjoittaa näin: ”Sa préface de Pufendorf mérite d’être lue: il y prouve que la morale des Pères est fort inférieure à celle des philosophes modernes” [Hänen Pufendorfin esipuheensa kannattaa lukea: hän todistaa siinä, että kirkkoisien moraalit on huomattavasti modernien filosofien alapuolella. Oma suomennokseni.] (Meylan 1937: 56). Nykytutkijoista erityisesti Saunders on korostanut Barbeyracin aktiivista roolia kääntäjänä, ja hänen mukaansa Barbeyracin käännöksiä ei voida pitää pelkkänä tiedonvälityksenä vaan kyse on pikemminkin systemaattisesta tiedon manipuloinnista. Saundersin mukaan esimerkiksi se, että Barbeyrac esittelee alaviitteissään myös muiden aikalaisten ajatuksia, on todiste siitä, että hän pyrkii muokkaamaan lukijan ajattelua kirjoittajan ajatusten vastaiseksi (Saunders 2003: 482). Joka tapauksessa huomio, jota Barbeyracin käännökset saivat osakseen, kohdistui suurelta osin kääntäjän tekemään editointityöhön ja esipuheisiin. Ranskan vakiintuessa uudeksi ”mallikieleksi” muut käännökset ja myöhemmät latinankieliset editiot tehtiin ranskannosten perusteella, jolloin ranskalaisen laitoksen esipuhe ja alaviitteet tulivat osaksi maailmalla leviävää tekstiä, ja sitäkin kautta Barbeyracin käännökset ovat laajasti vaikuttaneet koko luonnonoikeusajattelun kehitykseen.

4 Kääntäjän näkyvyys käännöksissä

Barbeyrac näkyy käännöksissään monella tapaa. Hänen esipuheensa on laaja, ja sen lisäksi hän on lisännyt teokseen lukemista helpottamaan sisällysluettelon ja erilaisia hakemistoja alaviitteiden lisäksi. Kuriositeettina mainitsen myös, että kääntäjä sai myöhemmin myös toisella tapaa näkyvän aseman teoksen sisällä: vuoden 1742 *Droit de la*

nature et des Gens -painokseen on ennen nimilehteä painettu sekä Pufendorfin että Barbeyracin muotokuvat, molemmat yhtä suurina.

Barbeyrac kertoo omista käännösmetodeistaan ja pyrkimyksistään tekstin suhteen laajastikin esipuheissaan, joista tarkemman tarkastelun kohteena tässä lyhyessä esityksessä on esipuhe Pufendorfin *Du droit de la nature et des gens* -teokseen. Hän korostaa teoksen merkittävyyttä ja hyödyllisyyttä jokaiselle lukutaitoiselle, ja kirjoittaa siksi tehneensä käännöksen huolimatta suuresta vaivasta ja kovasta työstä, jota niin laajan teoksen kääntämiseen liittyy (ks. Pufendorf 1706: I). Esipuheen loppupuolella vielä eritellään kohdeyleisöön kuuluvaksi kaksi ihmisryhmää: ensinnäkin *jeunes gens*, opiskelevat nuoret, joille voi olla hyödyllistä tutustua tärkeisiin ajatuksiin äidinkielellä, sillä silloin huomio ei kiinnity latinan vaikeisiin lauserakenteisiin vaan itse asiaan, ja toiseksi *gens sans lettres*, eli ihmiset, jotka eivät osaa klassisia kieliä mutta joille kuitenkin on hyödyllistä tuntea kirjan sisältö sen universaalien viisauden ansiosta. (Pufendorf 1706: LXXXIV-LXXXV.) Kyseessä on siis pedagoginen ponnistus, jonka päämääränä on saada uusia ajatuksia yhä laajemman joukon saataville.

Barbeyrac ei kuitenkaan siinä mielessä popularisoi teosta, että hän yksinkertaistaisi sen sanomaa tai lyhentäisi sisältöä. Päin vastoin lyhyen omistuskirjoituksen, pitkän esipuheen (ensimmäisessä, vuoden 1706 painoksessa 92 sivua) ja useiden kommenttien myötä tekstille tulee huomattavasti enemmän pituutta kuin alkuteokselle ja alaviitteiden sisällön kautta myös Pufendorfille vastakkaisia mielipiteitä tuodaan julki. Kirjallisuusviitteissä Barbeyracin laaja lukeneisuus tulee hyvin ilmi, sillä hänen lähteinään ovat niin antiikin ajattelijat, kirkkoisät kuin hänen omat aikalaisensakin. Sivuhuomautuksissa ja alaviitteissä annetaan aina alkukielinen (latina tai kreikka) lainaus, ja itse tekstiin Barbeyrac on lisännyt oman ranskannoksensa. Muutoinkin hän toteuttaa sellaista käännöstopaa, josta on mahdollisuus tulkita, mikä on käännettyä tekstiä ja mitkä osat kääntäjän huomautuksia. Siksi aineisto antaa hyvän mahdollisuuden tarkastella, millaisia käännösihanteita ja käytäntöjä hän on käyttänyt työssään.

Osin alaviitteissä pohditaan myös kääntämiseen liittyviä haasteita, kuten terminologiaa. Sivun neljä toisessa alaviitteessä Barbeyrac selittää, kuinka hän on päätenyt käyttämään latinan *impositio*-sanan vastineena ranskan *institution*-sanaa, koska ranskan *imposition*-sanaan ei etymologiasta huolimatta sisälly sitä merkitystä, jota Pufendorf tässä tarkoittaa. Barbeyrac päätyy kuitenkin erottamaan termin muusta tekstistä käyttämällä kursivia, kun sana esiintyy tässä latinan *impositio*-merkityksessään (Pufendorf 1706: 4).

Kääntäjän tarkoituksena on tukea tiedonlevityksen helpottamista selkeämmän jäsennyksen myötä. Hänen käännöksensä sisältävät sisällysluettelon, kirjallisuusviitteiden tarkat sijainnit alkukirjoittajilla sekä alkukieliset (yl. latina ja kreikka) tekstiviitteet, selittäviä alaviitteitä sekä asiahakemiston ja henkilöhakemiston. Nämä teoksen luettavuutta helpottavat lisäykset ovat vakiintuneet sittemmin kaiken tietokirjallisuuden luontevaksi osaksi. Sisällysluettelo, asiahakemisto ja henkilöhakemisto ovat vakiintuneet tieteellisen kirjoittamisen normeiksi. Samoin viittaukset muihin teoksiin merkitään tarkasti, ja kirjallisuusviitteet pyritään yksilöimään siten, että alakohtaisesti erilaisista merkitsemistavoista huolimatta (tekstiin upotetut viittaukset, alaviitteet, lopun kirjallisuusluettelo) lukijalla on riittävä tieto päästä viittauksen äärelle. Muutokset vahvistavat myös teosten

pedagogista merkitystä, sillä selkeän jaottelun ansiosta lukija voi keskittyä hänelle kiinnostavimpiin aihealueisiin ja tutustua viittausten ansiosta myös muuhun samasta aiheesta kirjoitettuun aineistoon.

Selittävät alaviitteet saattavat ohjata lukijaa ajattelemaan samoin kuin kääntäjä, mistä Barbeyracia onkin kritisoitu, kuten edellisessä osiossa kirjoitin. Nykypäivänä yhtä laajojen muutosten teko voisi olla vaikeaa, sillä harvalla kääntäjällä on yhtä arvostettu asema kuin Barbeyracilla oli omana aikanaan. Voltairen sanoin: ”Barbeyrac est le seul commentateur dont on fasse plus de cas que de son auteur.” [Barbeyrac on ainoa kommentaattori, josta puhutaan enemmän kuin hänen teostensa alkutekijöistä. Oma suomenokseni.] (Voltaire 1876: 505.)

5 Kuinka tekstin sisäinen kääntäjän näkyvyys on riippuvainen kääntäjän yhteiskunnallisesta näkyvyydestä?

Barbeyracin kohdalla on melko ilmeistä, että hänen saavuttamansa status luonnonoikeuden asiantuntijana on seurausta nimenomaisesti Pufendorfin *De jure naturae et gentium* -teoksen käännöstyöstä, joka oli hänen ensimmäinen käänöksensä. Hänet kutsuttiin sen perusteella hoitamaan Lausannen yliopistoon juuri perustettua luonnonoikeuden professuuria 1710. (Meylan 1937: 69.) Luultavimmin juuri esipuheen ja alaviitteiden asiantuntemus saivat valitsijat kutsumaan kääntäjän hoitamaan professuuria. Sitä kautta vaikuttaisi, että itse tekstissä näkyvä kääntäjä sai tässä tapauksessa myös yhteiskunnallista näkyvyyttä. Barbeyrac ei toki ollut ainoa näkyvä kääntäjä omana aikanaan, vaan kuten usein uusien ajatusvirtausten kohdalla myös valistuksen aktiivisista puolustajista monet kunnostautuivat myös kääntämällä. Mainittakoon heistä tässä tunnetuimpina ranskalaisina Voltaire ja Denis Diderot, jotka tosin muistetaan huomattavasti paremmin omista teoksistaan kuin käännöstöistään.

Todennäköisesti kuitenkin valistuksen ajalla kääntämisen yleisesti nauttima arvostus ja suuri määrällinenkin suosio tekivät kääntäjille yleensä helpommaksi olla teosten aktiivisia kommentoijia. Siinä mielessä ammattikunnan näkyvyys ehkä helpotti aktiivista otetta tekstin suhteen ja salli kääntäjälle myös oman äänen ja enemmän näkyvyyttä kuin muina aikoina. Yhtenä merkittävänä tekijänä nimenomaan ranskaksi käännettäessä pitää myös muistaa, että käänöksen status oli vähintään yhtä korkealla kuin alkutekstinkin, ellei jopa sen yläpuolella. Korkea status näkyy hyvin siinä, että käänökset muille kielille tehtiin alkutekstin sijaan ranskankielisen käänöksen perusteella, samoin kuin latinankieliset editiot. Kaunokirjallisuudessa tämä johti surullisen kuuluisaan *belles infidèles* -ajatteluun, jossa kääntäjän oli oikeastaan toivottavaakin parannella alkutekstiä ja muokata sitä niin, että se sointuisi tuolle kauniille kielelle sovinnaiten tapojen mukaisesti. Myös Barbeyrac mainitsee tehneensä parannuksia alkutekstiin, mutta hänen tapauksessaan kyse on pikemminkin kirjan taitosta, siis sisällysluetteloista ja muista lukemista helpottavista teknisistä parannuksista.

6 Loppupäätelmiä

Barbeyrac työskenteli 1700-luvulla, jolloin kääntäminen oli hyvin arvostettua ja suositua. Sitä kautta myös ammatin harjoittajat voivat nauttia suurta arvostusta aikalaistensa silmissä. Tämä näkyy selvästi siinä näkyvyydessä, johon kääntäjällä oli mahdollisuus sekä yhteiskunnallisena toimijana että käännetyn teoksen sisäisenä kommentoijana, jolla on selvästi oma näkemyksensä ja asiantuntijan asema suhteessa käännettävään tekstiin.

Kääntäjän roolia laajentaessaan Barbeyrac pyrki osaltaan viemään eteenpäin valistuksen ideologiaa. Siten myös tieteellisen ajattelun edistäminen oli hänelle tärkeää. Tekstin konventioiden suhteen Barbeyracin käännökset omalta osaltaan vahvistivat tieteellisen kirjoittamisen käytäntöjen kehitystä lukijalle ystävällisemmiksi esipuheiden, sisällysluetteloiden sekä asia- ja henkilöhakemistojen muodossa. Myös kirjallisuusviittausten tarkkuus erityisesti aikalaislähteiden kohdalla oli vielä 1700-luvun alkupuolella vakiintumaton käytäntö. Tarkkojen viittausten ansiosta lukijalla oli kuitenkin huomattavasti paremmat mahdollisuudet tarkistaa käytettyjen lähteiden tiedot.

Barbeyracin näkyvyys onkin mielestäni erityisesti auttanut kehittämään tieteellistä kirjoittamista lukijaystävällisempään suuntaan. Vaikka hän on ylittänyt perinteisen kääntäjän roolin ja aktiivisesti kommentoinut kääntämiään teoksia, on kuitenkin muistettava, että Barbeyrac tekee omat huomautuksensa avoimesti omissa nimissään, ja säilyttää alkutekstin kirjoittajan näkemyksen erillään siitä. Siten hänen käänöksensä ovat samanaikaisesti sekä kriittisiä editioita että käännöksiä. Kriitikot ovat moittineet tätä kommentoivaa otetta tekstiin ja väittäneet, että kyse ei ole enää tiedon välityksestä, mediaatiosta, vaan sen muokkaamisesta, manipuloinnista. Olisiko kuitenkin hedelmällisempää nähdä omissa nimissään tekstiä kommentoiva kääntäjä sellaisena tiedonvälittäjänä, joka on tietoinen omasta positiostaan suhteessa kirjoitukseen ja joka haluaa lukijalle välittyvän monipuolisemman kuvan aiheesta? Tieteen filosofiassa on jo onnistuttu luopumaan objektiivisen tieteentekijän illuusiosta ja nykyään hyväksytään laajasti ajatus intersubjektiivisesta ajattelijasta (ks. Chalmers 1999). Milloin kääntäjät pääsisivät heihin kohdistuvasta absoluuttisen objektiivisuuden vaatimuksesta? Mielestäni ainakin asiantuntijoiden keskuudessa olisi syytä hyväksyä lähtökohdaksi myös puhuttaessa kääntämisestä, että jokainen on osa jotain arvomaailmaa, ja siksi voisi olla parempi, jos kääntäjä voisi avoimesti myös ilmaista mielipiteensä.

On kiinnostavaa huomata, kuinka valistuksen aikana on ollut mahdollista nimenomaan kääntäjänä tunnetuksi tulleelle Barbeyracille toimia hyvin monipuolisessa yhteiskunnallisessa roolissa. Jatkossa pyrin tutkimuksessani selvittämään, kuinka valistuksen ideologinen perusta on vaikuttanut kääntämiseen ja millainen vaikutus sillä on mahdollisesti ollut myös kääntäjän näkyvyyteen. Yksi valistuksen perusajatuksista oli tiedon saatuuden parantaminen ja sitä kautta pedagoginen pyrkimys ihmiskunnan hyväksi. Siksi onkin kiinnostavaa tutkia, kuinka tämä ideologia voi tukea tiedonvälitystä, sillä useimmat kääntämisen ideologian tutkimukset ovat keskittyneet siihen, kuinka ideologia muuttaa tai jopa vääristää alkutekstin sanomaa.

Lähteet

Chalmers, Alan Francis 1999. *What Is This Thing Called Science?* 3. uudistettu painos. Buckingham: Open University Press.

Grotius, Hugo 1724. *Le droit de la guerre et de la paix*. Ranskankielinen käännös Jean Barbeyrac. Amsterdam: Pierre de Coup.

Korkman, Petter 2001. *Barbeyrac and natural law*. Helsinki: Petter Korkman.

Meylan, Philippe 1937. *Jean Barbeyrac*. Lausanne: F. Rouge & Cie S.A.

Pufendorf, Samuel 1706. *Le droit de la nature et des gens*. Ranskankielinen käännös Jean Barbeyrac. Amsterdam: Henri Schelte.

Saunders, David 2003. The Natural Jurisprudence of Jean Barbeyrac: Translation as an Art of Political Adjustment. *Eighteenth-Century Studies* 36:4, 473–490.

Voltaire 1876. *Œuvres complètes*. Paris: Hachette.